

МД «ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ» - И ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бахшида ба эълон гардидани 1050 – солагии олими барҷастаи Шарқ Абурайхони Берунӣ
дар солҳои 2022-2023 аз ҷониби ЮНЕСКО

МАВОДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ – НАЗАРИЯВИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МАВЗӢИ «АБУРАЙҲОН БЕРУНӢ – МУТАФАККИРИ БУЗУРГИ МАШРИҚЗАМИН»

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ
“ОСОҲОНАИ МИЛЛӢ”- И ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МАВОДИ
КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ – НАЗАРИЯВИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
МАВЗӢИ «АБУРАЙҲОН БЕРУНӢ – МУТАФАККИРИ БУЗУРГИ
МАШРИҚЗАМИН»
(ш. Душанбе, 10 феввали соли 2022)**

**МАТЕРИАЛЫ
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
НА ТЕМУ “АБУРАЙХОН БЕРУНИ – ВЕЛИКИЙ МЫСЛИТЕЛЬ
ВОСТОКА”
(г. Душанбе, 10 феврал 2022 г.)**

УДК.....
ББК...

Зери назари
Ахлиддин Ибодуллозода

Мураттибон:
Зарипов А.Н.
Мусоев М.С.

Ҳайати таҳририя:
Иброҳимзода З.С.
Довудӣ Д.
Қурбонов Б.
Дуллоев М.
Фирдавси А.

Дизайн-ороишгар
Чалолов Б.Ф.

Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ байналмилалӣ дар мавзӯи «Абурайҳон Берунӣ – мутафаккири бузурги машриқзамин». – Душанбе: “ЭР-граф”, 2022 – 155 саҳ.

Дар маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ маърузаҳо ва мақолаҳои илмӣ олимону пажӯҳишгарони варзидаи ватанӣ ва хориҷӣ бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва узбекӣ оид ба ҳаёту фаъолият ва осори илмӣ-фалсафии алломи бузурги машриқзамин Абурайҳони Берунӣ ҷамъоварӣ гардидаанд.

Барои мазмуни мақолаҳо ва маълумотҳои саҳеҳ муаллифон масъул мебошанд.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
تجريب كتاب المعطيات لأقليدس

تزم اسحق واسحق ثابت نميت وتيمون شكلا **صدا لكتاب**
 السطوح والخطوط والزوايا المعلومة القدر من التي يمكن ان يحد مساوية لها **والاشكال**
 من التي يمكن ان يحد ما هو على نسيب **والاشكال والخطوط والسطوح والزوايا المعلومة الوضع**
 من التي يكون لازمة لوضع واحد ابدأ او مسكن ان يحد وضعها **الاشكال المشبهة بالخطوط**
 المعلومة الصورة من التي زواياها معلومة وثالث لاضلاع بعضها الى بعض معلومة
 الدارة المعلومة القدر من التي نصف قطرها معلوم **والمعلومة القدر والوضع من التي**
 التي مركزها معلوم الوضع ونصف قطرها معلوم **قطوع الدوائر المعلومة القدر من التي زواياها**
 وقوا على جميعا معلومة **والمعلومة الوضع والقدر من التي يكون مع ذلك قوا على**
 معلومة الوضع **المقتدر الاكبر من آخر بقدر معلوم هو الذي اذا انقص ذلك القدر**
 منه بقي ما يبي او ناقصه **والاصغر من آخر بقدر معلوم هو الذي اذا زادت له**
 القدر عليه بلغ ما يساوي الاكبر **والمقتدر الاكبر من آخر بقدر معلوم نسبة في ثلث**
 معلومة هو الذي اذا انقص ذلك القدر منه بقي ما يكون نسبة الى الثالث معلومة **و**
الاصغر بقدر معلوم من آخر نسبة الى الثالث معلومة هو الذي اذا زيد ذلك القدر
 عليه بلغ ما يكون نسبة الى الثالث معلومة **الخط المتقدر هو الخط المشيتم الذي**
 يحد من نقط معلومة الى خط مشيتم موضوع وتحدث مع زاوية معلومة **والخط**
 هو الذي يقع من نقطة معلومة على خط مشيتم موضوع وتحدث مع زاوية معلومة
 والمقتدر للخط الموضوع هو الذي يخرج من نقطة معلومة موازيا للخط الموضوع او يمر
 على نقطة معلومة ويصل الى خط موضوع وتحدث مع زاوية **الاشكال**

نسبة القدر المعلوم الى القدر المعلوم معلومة فيمكن آ- معلومة
 القدر ولنا ان يحد مساوية لها ويكون آ- فنسبة آ الى آ كنيته
 آ الى آ وبالأبدال نسبة آ الى آ كنيته آ الى آ فلنا وجدنا قدرين على نسبة آ
 الى آ كانا معلومين النسبة وكونا آ و آ اذا كانت نسبة قدر معلوم الى آخر
 معلومة كان الآخر معلوم القدر فلنكن آ معلوم القدر

М У Н Д А Р И Ч А

Ибодуллозода А.И. Сухани ифтидохӣ.....	4
Муҳаммадтақии Собирӣ. Сухани табрикотӣ.....	6
Ҳасани С. Устоди забардасти забони илм ва забону адаби форсии тоҷикӣ.....	8
Иноятов С. Абу райхан беруни – уčenый энциклопедист.....	19
Ғуломалӣ Ҳаддоди Одил. Паёми табрикотӣ.....	28
Абдулхай К. Абурайҳони берунӣ ва сахми ӯ дар таърихи илму фарҳанги чаҳонӣ.....	30
Абдулмаҳдӣ Мустақин. Пири диалогоҳдонӣ.....	39
Холов М.Ш. Рисолаҳои Абурайҳони Берунӣ оид ба устурлоб ва сохтори он.....	42
Қурбоннов Б. Саҳми Абӯрайҳон Берунӣ дар рушди илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ.....	49
Ҳниф Қаландарӣ. Раддаҳои ирҷоъ ба Берунӣ дар осори давраи исломӣ...59	
Ҳайитов Ш.А., Эргашев Ж.Ю. Абурайҳон берунӣ ва абу али ибн сино: устоз ва шогирднинг илмӣ мулоқотлари.....	68
Ҷонбобоев С. Абурайҳони Берунӣ поягузори инқилоби илмӣ дар Осиёи Марказӣ ва Эрон.....	72
Тоҳириён Ш. The discourse of moral education of goodness and justice of the younger generation in the legacy of Abu Rayhan Beruni.....	96
Раҳматуллоева Ф.Ҷ. Ҷанбаҳои асосии таҳқиқоти Абурайҳони Берунӣ дар илми ситорашиносӣ.....	103
Ражабова Г.С. Абу Райҳон Берунӣнинг “Минералогия” асари – жаваҳиршуносликнинг муҳим манбаи.....	107
Лутфуллоева П. Берунӣ - мутафаккири бузурги давраи замон.....	111
Пулотов А., Даминова Ш.С. Наврӯз ҳамчун мероси маънавии мардуми Суғд: нигоҳе ба таърихи тантанаҳои солинавӣ суғдиён.....	116
Шарипова С. Тарбияи худшиносии миллии хонандагон зимни таълими осори Абурайҳони Берунӣ тавассути фанни таърих.....	122
Мубирхони М. Корбурди луғоти санскрит дар асари “Молил Ҳинд”-и Абурайҳон Берунӣ.....	128
Мирзоев Э.Р., Чорёри Ҳ. Абурайҳони берунӣ – ахтари илмҳои машиқзамин.....	134
Ҳофизов Б.А. Абӯрайҳони берунӣ ва фалсафаи тоҷик дар асрҳои миёна..145	
Муқимзода Т.М. Абурайҳони Берунӣ – донишманди нақӯном.....	154

ҲАЙИТОВ Ш.А.

БухДУ, тарих фанлари

доктори, профессор

ЭРГАШЕВ Ж.Ю.

БухДУ докторанти

(PhD)

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ ВА АБУ АЛИ ИБН СИНО: УСТОЗ ВА ШОГИРДНИНГ ИЛМИЙ МУЛОҚОТЛАРИ

Абу Райҳон Берунӣ (973-1048) ва Абу Али Ибн Сино (980-1037) Ҷрта Осиё IX-XII аср уйғониш даврининг буюк комусий олимлари сифатида жаҳон тарихи саҳифаларига ўз номларини абадул-абад муҳрладилар. Улар қадимдан илм-фан ва маданият ўчоғи бўлган “кўзу-қошдек” ён қўшни Бухоро ва Хоразмда дунёга келишди ҳамда ўз умрларини давомида ўнлаб фан соҳаларига бекиёс ҳисса қўшиб, машҳурлик ва улуғворлик мартабасига эришишди. Абу Райҳон Берунӣ (“Берунӣ” ташқи шаҳарда яшовчи киши) 75 йил, Абу Али Ибн Сино 57 йил умр кўрди. Берунӣ Ибн Синодан 7 ёш катта бўлиб, унга устоз мақомида эди.

Абу Райҳон Берунӣ ўзига тўқ бўлмаган хонадонда вояга етиб, умри давомида не-не машаққат ва азобларни бошидан кечирган бўлса, Абу Али Ибн Синонинг умри Маҳмуд Ғазнавӣ таъқибидан яшириниб, дарбадарликда ўтди. Агар Абу Али Ибн Сино босиб ўтган йўллар харитасига қарайдиган бўлсак, 450 дан ортиқ (242 таси бизгача етиб келган) асарни асосан от ва туя устида туриб ёзган деган хулосага келиш мумкин. Бу икки улуғ даҳо ўз она тилларидан ташқари араб, сўғдий, форс, сурийён, юнон ва қадимги яҳудий (иврит) тилларини яхши ўзлаштирган юнон ва рим фалсафаси ҳамда фанидан хабардор эдилар.

Абу Райҳон Берунӣ “Қадимги Ҳиндистон” асарини ёзиш учун санскрит тилини ўрганди. Тақдир икки олимга Маъмун ибн Маъмун (ҳукмронлиги 909-1017) академияси, яъни “Маъмун академияси” (“Донишмандлар уйи”) да бақамти бўлиб илмий фаолият олиб боришни насиб этди. Абу Райҳон Берунӣ узоқ сафардан 1005 йилда Хоразмга қайтиб, Абу Аббос Маъмун II (995-1009) саройига келади. Кейинчалик “Маъмун академияси”нинг бошқарувчиси даражасига етган. Абу Райҳон Берунӣ Абу Али Ибн Синони Урганчга таклиф қилади. Икки олим ўртасида тиббиёт, астрономия, маъданшунослик, доришунослик, фалсафа

каби фанлардан мулоқот ва мунозаралар юз берган. Гарчи, Абу Али Ибн Сино 1010-1011 йилларда Гурганч (Урганч)ни тарк этган бўлсада, 1009-1017 йилларда, балким Маҳмуд Ғазнавий Хоразмдаги маъмунийлар давлатини босиб олгунча бу устозу-шоғирдлик давом этган.

Иккала олим фаолиятининг айрим параллеллари ҳақида фикр юритиш ўринли бўларди. Маълумки, дорилар доривор ўсимликлар, ҳайвон танаси ва минераллардан олинади. Абу Райҳон Берунийнинг “Сайдана” асарида 400 га яқин ўсимликлардан, 100 га яқин ҳайвон танасидан, 80 та минерал хом-ашёдан олинган дорилар ҳақида маълумотлар берилган. Абу Али Ибн Синонинг “Тиб қонунлари” асарида эса (асар 811 та бўлимдан иборат) 590 та ўсимлик, 125 га яқин ҳайвон танаси ва 85 та минераллардан дори-дармон олинганлиги кўрсатилган. Беруний асарида доривор воситалар асосан ўсимлик ва қисман ноорганик моддалар ҳисобидан кўпайиб борганлигини кўриш мумкин. Абу Райҳон Беруний кўпгина дориларни сўраб-суриштириш орқали аниқлаган, Абу Али Ибн Сино эса дориларни ўсимлик, гиёҳ ва ҳайвон танасидан ўзи тайёрлаган.

Иккала олим “донишмандлик” (фалсафа)ни юнон ва рим файласуфлари таълимотидан ўрганган. Бироқ Абу Райҳон Беруний Демокрит фалсафасига ихлосманд бўлса, Абу Али Ибн Сино Аристотель (Арасту) фалсафаси тарафдори бўлган. Шу сабабли улар ўртасида дунёни идрок этиш ва тасаввур қилишда муштарак жиҳатлар билан бирга мунозарали, тортишувли масалалар ҳам мавжуд бўлган. Айниқса, Аристотель фалсафасининг давлатни бошқариш шакл ва усуллари жамиятдаги табақаларга муносабат масалаларига Абу Али Ибн Сино ўз эътирозларини билдирган.

Шарқшунос олим Абдусодиқ Ирисов Абу Райҳон Беруний ва Абу Али Ибн Сино ўртасидаги мактубий алоқалари ҳақида ўз тадқиқотларида анчагина маълумотлар келтирган. Мактубий алоқалар араб тилида олиб борилган бўлиб, кейинчалик форс-тожик ва ўзбек тилларига таржима қилинган. Шарқшунос ва таржимон олимнинг таъкидича, илм-фан ҳақида хабар берувчи мактубларнинг бор-йўғи 18 таси бизгача сақланиб қолган. Айниқса, ушбу мактубларда Абу Али Ибн Сино Демокрит фалсафасига эътирозлар билдириб, материянинг энг содда, бўлинмас шакли 4 унсур: хаво, олов, сув, тупроқдан иборат. Уларнинг турлича ўзаро бирикуви натижасида мураккаб моддий нарсалар таркиб топади. Мураккаб нарсалар шаклан ўзгариши мумкин, лекин уларнинг моддий асоси бўлган 4 унсур йўқолмайди, абадий сақланади каби ўз фикрида қатъий турган.

Мактуботлардан бирида Абу Райҳон Беруний Ибн Синога мурожаат қилиб: “Аристотель нега ўз карашларида дунёни 6 томони бор ?” - деган фаразни илгари суради. “Ер шарсимон-ку, унинг томонлари йўқ-ку” - деб шогирдини саволга тутди.

Абу Али Ибн Сино Абу Райҳон Берунийга жавоб ёзар экан: “файласуфлар аниқлашича, дунёнинг 6 та томони бор. Улар узунлик, кенглик, чуқурлик ва шу ўлчовларнинг 2 тадан томони бор, бу эса 6 томонга тенг. Шарни ҳам томонлари йўқ дейиш нотўғри, унинг ҳам узунлиги, кенлиги, чуқурлиги бор” - деб жавоб қайтаради. Ёхуд, Абу Али Ибн Синонинг “Уржуза” тиббиётга оид шеърини мақбуллари орқали баён этган. Олимларнинг таъкидича, икки мутафаккир ўртасидаги мактубий ёзишмалар кўп нусхада бўлган, бироқ фақат 18 таси бизгача етиб келган холос. Таъкидлаш жоизки, ушбу мактуботларда ижтимоий-маиший масалалар эмас, балки, илм-фанга оид мунозаралар давом эттирилган. Ёшлигидан иккала феноменал (ғайритабиий) салоҳиятга эга бўлган устозу-шогирд ўзларидаги илмий салоҳиятни фан ривожини ва халқини учун бахшида этган. Кишини ҳайратга соладиган икки мутафаккир ҳаётдан айрим лавҳаларни келтириш орқали фикр-мулоҳазамизни давом эттирмоқчимиз. Маълумки, Абу Райҳон Беруний география (жуғрофия) фани, маъданшунослик соҳаси билан ҳам жиддий равишда шуғулланган. Унинг томонидан ҳозирги Ўрта Осиё минтақасига оид 7 та харита яратилган. Ушбу хариталарда ҳатто, минтақанинг қайси ерларида ерости маъданлари мавжуд эканлиги ҳам махсус белгиларда акс эттирилган. Афсуски, ушбу хариталар бизгача етиб келмаган, агар улар бугунги авлод кўлида бўлганида эди, геолог, қон қидирувчилар иши бир неча қарра енгиллашган бўлармиди ? Ёхуд, Америка қитъаси мавжудлигини ернинг шарсимон эканлиги қонуниятидан келиб чиқиб, глобус яратиш асослашнинг ўзи улғу кашфиёт эди. Шу сабабли ўзбек адиби, Ўзбекистон қаҳрамони Абдулла Орипов ўзининг “Ўзбекистон” номли машҳур шеърини:

“Америка сехрли диёр,

Ухлар эди Калумб ҳам ҳали.

Денгиз ортин ёритди илк бор,

Берунийнинг ақл машъли”. - деб олимнинг беқиёс хизматини улғулаганди.

Абу Али Ибн Сино ҳам устози ва замондоши Берунийдек юксаклик шохсупасига болалигидаёқ чиққан эди. Манбаларда Абу Али Ибн Синонинг отаси Абдуллоҳ ўғлига таълим бергани учун устоз Исмоил Нотилийга учқур отларидан бирини совға қилади. Шунда Нотилий Ибн Сино зехнини юқори баҳолаб “сенинг ўғлинг билан учрашувдан кейин менга отда эмас, эшакда юриш қолди...Ўғлингни эҳтиёт қил !” деб насиҳат қилган. Ҳақиқатдан ҳам Абу Али Ибн Сино ишонччи оқлаб, бежиз: “17 ёшгача мен инсоният яратган илмларни ўргандим. Сўнгра эса мавжуд илмларга янги илмлар қўшдим” демаганди. Ушбу мақоламизга илм-фан соҳасида юксак чўққиларни забт этган, бироқ камтарлик ва оддийлик рутбасида турган Абу Али Ибн Синонинг Абу Райҳон Берунийга ҳам таалуқли бўлган тўртликларидан бирини келтириш орқали нуқта қўймоқчимиз.

“Ҳеч гап қолмади маълум бўлмаган,
Жуда оз сир қолди мавҳум бўлмаган.
Билимим ҳақида чуқур ўйласам,
Билдимки, ҳеч нарса маълум бўлмаган”.

Ҳақиқатдан ҳам “меваси мўл дарахтнинг шохи ерга эгилган бўлади” деган халқимиз орасидаги нақлга ярашиқлик бўлган Абу Райҳон Беруний ва Абу Али Ибн Сино тарихимизнинг 1000 йилар олис масофасидан туриб бугунги авлодга маънавий, руҳий мадад бериб турибди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Беруний билан Ибн Синонинг савол-жавоблари (Масъул муҳаррир: С. Муталлибов). Иккинчи наشري - Тошкент; 1973.
2. Қаюмов А. Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино. Тошкент; 1987
3. Мўминов И. Выдающиеся мыслители Средней Азии. - М; 1966
4. Ирисов А. Абу Райҳон Беруний ва Ҳиндистон. Тошкент: “Фан”; 1966
5. Ирисов А. Абу Райҳон Беруний ва Абу Али Ибн Синонинг мактубий ёзишмалари. Тошкент: “Фан”; 1956
6. Абу Али Ибн Сино. Тиб қонунлари (3 жилдли сайланма: тузувчилар Каримов.У., Ҳикматуллаев Ҳ.). - Тошкент; 1992.
7. Ирисов А. Абу Али Ибн Сино. Тошкент; “Фан”; 1966
8. Хайитова О., Салимжонов Х. Жавохиршунос олимлар. - Тошкент. 2021.
9. Беруний Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Том I. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2000.
10. Ибн Сино Абу Али ал-Ҳусайн ибн Абдуллоҳ ибн ал-Ҳасан ибн Али. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Том II. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2002.